

2.

ORGANIZIRANA PRISILNA ISELJAVANJA SRBA S BANIJE 1941. GODINE

Filip Škiljan

UDK: 343.264(497.529.1=163.1)“1941“

Kategorizacija: Izvorni znanstveni rad

Sažetak ► Na temelju izvorne arhivske građe iz Hrvatskog državnog arhiva, Arhiva Republike Slovenije u Ljubljani, Državnog arhiva u Karlovcu, Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu i Arhiva Srbije u Beogradu i literature, autor donosi informacije o hapšenjima, deportacijama u iseljeničke logore i prebacivanju Srba s Banije u srpnju i kolovozu 1941. u Srbiju. Zaključuje da su ustaše provodili politiku „konačnog rješenja“ nad Židovima i Romima po nacističkom ideološkom obrascu, a da je odnos prema Srbima bio „ustaška posebnost“, iako se instrumenti i metodologija terora nisu značajnije razlikovali. Posebnu pažnju posvetio je pojedinačnim i skupnim molbama za neiseljavanje iz NDH i naseljavanjem slovenskog i hrvatskog stanovništva na ispražnjene posjede njihovih prisilno iseljenih vlasnika srpske narodnosti.

Summary ► In the paper author writes about forced migrations of Serbs from Banija region to Serbia. Using original documents from the Croatian State Archive, Archive of Republic Slovenia in Ljubljana, State archive in Karlovac and Archive of Serbia in Belgrade and published articles, books and witness testimonies author tries to depict the destiny of the Serbs in the NDH in the territory of Glina, Petrinja, Vrginmost, Dvor and Kostajnica. Paper brings documents about applications and applies of Serbs from Banija to the government of Independent State of Croatia against forced deportations that occurred between July and August 1941.

Ključne riječi ► migracije; Srbi; Nezavisna Država Hrvatska; Drugi svjetski rat; Državno ravnateljstvo za ponovu; Banija; iseljenički logori

Key words ► migrations; Serbs; Independent State of Croatia; WWII; Državno ravnateljstvo za ponovu; Banija; concentration camps

<https://doi.org/10.17234/9789533792972.23>

UVOD – ODNOS USTAŠKIH VLASTI PREMA SRBIMA U NDH

U NDH je 1941. , po vjeri, od ukupno 5 655 750 žitelja bilo 2 993 335 ili 52,93 % rimokatolika, 1 809 613 pravoslavnih (31,99 %), 772 794 muslimana (12,78 %), 59 281 evangelika (1,05 %) i 32 372 Židova (0,57 %).¹ Ustaški projekt ekskluzivističke hrvatske nacionalne države isključivao je Srbe, Židove i Rome do biološkog istrebljenja. Dok su u „rješavanju židovskog pitanja“ slijedili svoj uzor, njemačku rasističku politiku, „rješavanje srpskog pitanja“ bilo je endehaška specifičnost. Planskom iseljavanju Srba, koje su ustaše kategorizirali vjerski kao grčkoistočnjake, a rasno kao srodne Židovima i Romima,² pristupilo se odmah po uspostavi NDH donošenjem niza zakonskih propisa koji su bili strateška poluga politike konačnog rješenja.

Već prvog dana postojanja nove države Slavko Kvaternik je isključio Srbe, Židove i Rome iz službe u Oružanim snagama NDH. Jedina iznimka bili su osobni Pavelićevi prijatelji.³ Prva zakonska uredba koju je donio poglavnik dr. Ante Pavelić bila je *Zakonska odredba za obranu naroda i države* 17. travnja 1941. koja je bila zapravo inačica njemačkog zakona iz veljače 1933. godine. U njoj stoji da „tko bilo na koji način povrijedi čast ili životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske ili državne vlasti, pa makar djelo ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločina veleizdaje“. U drugoj točki stoji da „takvoga čeka kazna smrti“.⁴ Na taj je način Pavelić osigurao vrlo široku mogućnost naknadnog kažnjavanja onih za koje je smatrao da bi na bilo koji način mogli biti nepoćudni novoj vlasti. Istog je dana u Zagrebu počeo djelovati i prvi „izvanredni narodni sud“, a ubrzo su počeli djelovati takvi sudovi i u ostalim većim mjestima NDH.⁵ Izvanredni narodni sudovi imali su opsežnu djelatnost i dnevno su donosili ponekad po nekoliko stoti-

na osuda. Dovoljno je bilo da čovjek u privatnom životu izgovori koju riječ protiv Poglavnika ili novouspostavljene države pa da ga se pred sudom optuži za veleizdaju. Mjesec dana kasnije osnovani su i prijekni sudovi.⁶ Između izvanrednih narodnih sudova i prijeknih sudova nije bilo velikih razlika. Prvi pokretni prijekni sud osnovan je u Zagrebu 24. lipnja 1941., a potom u Banja Luci, Bihaću, Brčkom i Derventi.⁷ Pokretni prijekni sudovi imali su nadležnost na čitavom području NDH.⁸

Dana 25. travnja 1941. donesena je i *Zakonska odredba o zabrani ćirilice na teritoriju NDH*. Usporedo s tim započelo je i masovno mijenjanje imena ulica, naselja, a ubrzo nakon toga i izbacivanje pojedinih riječi iz svakodnevnice upotrebe. *Zakonskom odredbom o državljanstvu*,⁹ koja je donesena 30. travnja 1941, ustanovljeno je da državljanin NDH može postati samo onaj koji je „svojim držanjem dokazao da nije radio protiv oslobodilačkih težnji hrvatskog naroda i koji je voljan spremno i vjerno služiti hrvatskom narodu“. Taj zakon je u sebi nosio klauzulu da državljanin NDH mora biti arijeuskog podrijetla, što je u osnovi bilo usmjereno protiv Židova i Roma. S druge strane omogućavao je da se ocjena nečijeg antihrvatstva u vrijeme Kraljevine Jugoslavije može posve proizvoljno tumačiti, što je značilo da je svatko mogao biti optužen za protudržavnu aktivnost i na taj način mogao biti uskraćen za pravo na državljanstvo.

Dana 3. svibnja donesena je *Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu* kojom su ukinuti svi dotadašnji propisi o načinu prijelaza s jedne vjere na drugu, odnosno za vjerski prijelaz se trebalo prijaviti nadležnim vlastima i ispunjavati vjerske propise vjerske zajednice u koju osoba želi prijeći, čime je država zapravo dobila mogućnost kontrole ljudi koji bi željeli prijeći s jedne vjeroispovijesti na drugu.¹⁰ Početkom lipnja izdana je odredba o ukidanju svih srpsko-konfesionalnih pučkih škola i vrtića,¹¹ a sredinom srpnja ukinut je naziv srpsko-pravoslavna vjera i određeno da se ubuduće ima upotrebljavati naziv grčko-istočna vjera.¹² U kolovožu je zabranjeno časnicima i dočasnicima da stanuju kod „Židova, korupcionaša, Srba, poznatih jugoslavena ili masona“.¹³ U prosincu je na području NDH ukinut julijanski kalendar.¹⁴

Uz zakonske odredbe koje su donosili, ustaše su u novinama i na javnim skupovima vršili propagandu protiv Srba, što je svakodnevno otežavalo njihov položaj u društvu. Odmah se bilo započelo s otpuštanjem činovnika pravoslavne vjeroispovijesti iz državnog aparata i tvrtki.

Dakle, ustaše su provodili politiku „konačnog rješenja“ nad Židovima i Romima po nacističkom ideološkom obrascu, a odnos prema Srbima bio je ustaška posebnost, iako se instrumenti i metodologija terora te cilj 'konačnog rješenja' ni u srpskom slučaju nisu značajnije razlikovali.

Da bi se moglo provesti hapšenja, likvidacije i prisilna iseljavanja Srba iz NDH, osim legislativne, radilo se i na organizacijskim pripremama. Kotarske oblasti izrađivale su posebne popise koji su trebali detektirati opasne i nepoćudne Srbe na području čitave NDH.

IZRADA SPISKOVA NEPOĆUDNIH SRBA NA PROSTORU BANIJE

Odmah nakon uspostave NDH, ustaške su vlasti pristupile izradi popisa opasnih i nepoćudnih Srba u svim kotarima. Prema dopisu od 23. srpnja 1941. godine koje je uputilo Ravnateljstvo ustaškog redarstva Nezavisne Države Hrvatske u Zagrebu sve su kotarske oblasti i Velike župe trebale provesti popisivanje Srba na svojem području.¹⁵ Čini se da su neke kotarske oblasti te popise izradile i znatno prije navedenog datuma. Služili su kao administrativna priprema za otpuštanja, likvidacije, prisilna iseljavanja ili neki drugi način odstranjivanja iz NDH i predstavljaju izuzetno važan dokument u istraživanju ustaške politike istrebljenja Srba u NDH. Spiskovi su dobrim dijelom nastajali na temelju osobnih netrpeljivosti, stvarnih ili izmišljenih „nenaplaćenih računa“, dakle revanšizama iz predratnog perioda. Ipak kriteriji u popisivanju Srba imali su i nešto zajedničko: popisivani su viđeniji ljudi i oni čija je imovina bila znatna, ali i trenutni ili potencijalni vođe. Uz svaku osobu, odnosno obitelj, trebalo je formulirati i poseban razlog zbog kojeg je popisani Srbin opasan ili nepoćudan. Budući da su kotarske vlasti po vlastitom nahođenju upisivale opasne i nepoćudne, i davali slobodnu, neformalnu kvalifikaciju pojedinaca kao nepoćudnih i opasnih, razlikuju se spiskovi od jednog do drugog kotara. Pojedini kotari poslali su spiskove samo istaknutih i politički aktivnih Srba dok su drugi poslali naprosto popise Srba koji žive na njihovom području. U spiskovima su uz svaku osobu naznačeni i njeno zvanje, mjesto rođenja, broj članova obitelji, starost članova obitelji, opis imetka, vrijednost imetka koji posjeduje i podatak čime se ogriješio o hrvatski narod.

Popisi opasnih i nepoćudnih Srba sačuvani su nam za kotareve Vrginmost i Glina. Na području Gline popisa-

no je 560 obitelji ili 3 703 osobe koje su posjedovale zemlju i nekretnine u vrijednosti 66 670 000 dinara dok su na području Vrginmosta popisane 333 obitelji, odnosno 802 osobe koje su posjedovale nekretnine i zemlju u vrijednosti od 21 795 000 dinara.¹⁶

Popis nepoćudnih za kotar Kostajnicu nije ostao sačuvan, ali o njemu posredno doznajemo iz dopisa Ustaškog logora u Kostajnici. U tom dopisu ustaški logornik iskazuje veliko nezadovoljstvo zbog činjenice da o popisu nepoćudnih nije konzultirana ustaška organizacija pa tvrdi da je popis načinjen manjkavo, površno, neozbiljno, štoviše i nesavjesno. Logornik uspoređuje taj popis i provođenje hapšenja 100 do 200 pravoslavaca s kostajničkog kotara koji se nalaze na njemu kao posao kosca koji s velike livade vadi travku po travku. Osim toga nezadovoljan je zbog toga što se na popisu ne nalaze Srbi s područja općine Mečenčani i Crkveni Bok, dvije najbogatije općine kostajničkog kotara. Smatra da bi efekt hapšenja tek istaknutih pojedinaca bio vrlo blijed i predlaže „efikasniju“ metodu: „Ovaj logor predlaže: izvaditi na jednom mjestu barem jedan, ali cijeli, veliki džbun, tako da takova egzemplarna amputacija tuđinskoga elementa s narodnoga hrvatskog tijela i područja potrese dušom tuđinske gomile, i prisili je na takav proces duhovnog uzbuđenja, kojim će se posve podvrgnuti, i to u jednom mahu postupku katolizacije. Oni opasni i nepoćudni elementi pobjeći će glavom bez obzira.“ Kao primjer trebalo je poslužiti selo Slabinja između Kostajnice i Dubice, čime bi se, kako tvrdi ustaški logornik, postiglo da sva sela između Dvora i Jasenovca budu hrvatska. Logornik je smatrao da bi se iz Slabinje trebalo iseliti oko 800 ljudi, a ostalih 400 bilo bi iseljeno s područja grada Kostajnice. Time bi hrvatski seljaci dobili mogućnost uživanja plodne zemlje koju su do tada posjedovali Srbi. Osim toga, logornik je smatrao da je „tehnički mnogo lakše iseliti jedno selo, nego rasuti ljude, energije i materijal na stotine raznih mjesta u kotaru“.¹⁷

Jedan od oblika rješavanja srpskog pitanja u NDH bilo je njihovo organizirano prisilno iseljavanje u Srbiju.

ORGANIZIRANO PRISILNO ISELJAVANJE SRBA IZ NDH U SRBIJU PREKO ISELJENIČKIH LOGORA

Dio planova za organizirano iseljavanje Srba iz NDH u Srbiju usko je povezan s njemačkim planom iseljavanja Slovenaca iz Gorenjske, Koruške i Štajerske u NDH. Odmah nakon zauzimanja Slovenije, Nijemci su se po-

čeli baviti idejom organiziranog iseljavanja Slovenaca u Srbiju.¹⁸ Već su 6. svibnja održali u Grazu konferenciju o iseljenu 260 000 Slovenaca s područja Donje Štajerske na područje Srbije. Nakon tog sastanka u Grazu, održana su još dva sastanka u Beogradu polovinom svibnja. Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu javilo je svom izaslanstvu u Zagrebu Hitlerovu odluku od 21. svibnja 1941. o iseljavanju 220 000 do 260 000 Srba u Srbiju te iseljavanju istog broja Slovenaca u NDH. Tome se poslu trebalo pristupiti odmah pa je 4. lipnja u njemačkom poslanstvu u Zagrebu održana konferencija o organizaciono-tehničkoj i terminskoj realizaciji. Delegacije su predvodili Siegfried Kasche, njemački veleposlanik u Zagrebu i Slavko Kvaternik.¹⁹ Dogovoreno da se iseljavanje realizira u tri vala, u razdoblju od 7. lipnja do 31. listopada 1941. U prvom valu moralo je biti iseljeno 5 000 slovenskih intelektualaca iz Donje Štajerske direktno u Srbiju (izuzev katoličkih svećenika koji su trebali biti iseljeni u NDH), a iz NDH je trebalo iseliti u Srbiju pravoslavne svećenike s obiteljima. U drugom valu, između 10. srpnja i 30. kolovoza, trebalo je biti iseljeno 25 000 Slovenaca u NDH, a NDH je imala iseliti isto toliko Srba u Srbiju (uglavnom iz Srijema i Bosne). U posljednjem valu (od 15. rujna do 31. listopada) trebalo je iseliti 65 000 slovenskih seljaka s područja Gorenjske u NDH, a NDH je morala iseliti 145 000 Srba u Srbiju, kao i 30 000 Srba kojima NDH ne priznaje status državljanstva (solunski dobrovoljci).²⁰

Organizirano iseljavanje Slovenaca u NDH i Srba iz NDH bilo je i tema sastanka Pavelića s Hitlerom 6. lipnja u Berghofu. Na Pavelićevu konstataciju da u NDH ima 3 milijuna Srba, Hitler mu je savjetovao da, želi li da hrvatska država doista bude trajna, mora 50 godina voditi politiku nacionalne nesnošljivosti. Prema pisanju Ive Goldsteina, to je bilo u skladu s Hitlerovim gledanjima na Srbe koje je stekao još u vrijeme Prvog svjetskog rata, a pogotovo nakon 27. ožujka 1941., nakon otkazivanje Trojnog pakta.²¹ Kako bi se dogovor o vezanom iseljavanju mogao provesti, vlasti NDH su morale osnovati poseban ured koji je i ustrojen 20. lipnja pod nazivom Odjel za preseljenje i naseljavanje pučanstva. Međutim, već četiri dana nakon toga, odjel je ukinut, a osnovano je Državno ravnateljstvo za ponovu²² s Josipom Rožankovićem kao ravnateljem. Tomo Grgić je postavljen na čelo Srpskog odsjeka Državnog ravnateljstva za ponovu sa zadatkom da provede „iseljavanje Srba s područja NDH i sve poslove s tim radom skupčane“.²³ Uz njega su bili Milutin Jurčić, predstojnik Ureda za iseljavanje i

Stjepan Vedrina, predstojnik Ureda za useljavanje. Na čelo logora u Bjelovaru postavljen je pješački poručnik Stanko Ostojić,²⁴ kojeg je kasnije zamijenio konjički satnik Dragutin Penava;²⁵ na čelu logora u Požegi bio je Ivan Stier, a na čelu logora u Capragu Ljubomir Sesseglija.²⁶

Sastanak ravnatelja Državnog ravnateljstva za ponovnu Josipa Rožankovića sa svim županima velikih župa uslijedio je 4. srpnja 1941. Županima je objašnjeno kako treba postupati na lokalnom nivou.²⁷ Istog su dana u Zagrebu predstavnici njemačkog poslanstva i vlasti NDH dogovorili red vožnje za Transporte slovenskih useljenika i srpskih iseljenika. Dogovoreno je da se 11. srpnja započne s otpremanjem po 500 Srba iz logora Sisak-Caprag, Bjelovar i Požega te iz područja Bijeljine gdje su se još nalazili solunski dobrovoljci prisilno iseljeni iz Slavonije. Sastanak je ponovo uslijedio 8. srpnja i na njemu je utvrđen vozni red, broj vagona i izmjena osoblja za prатnju vlakova za iseljavanje Srba iz NDH u Srbiju i dolazak Slovenaca iz Štajerske u NDH. Drugi val iseljavanja je trebao početi 17. srpnja, a planirano je iseljavanje 8 000 Srba iz logora u Capragu, 10 000 iz logora u Požegi i 7 000 iz logora u Bjelovaru. Ova su iseljavanja trebala biti provedena do 9. rujna 1941. Međutim, 16. srpnja 1941. njemačko vojno zapovjedništvo u Srbiji odbija nastavak iseljavanja s obrazloženjem da je u Srbiju pristiglo ilegalno već oko 80 000 do 85 000 protjeranih Srba. Tako će nastavak organiziranog prisilnog iseljavanja Srba u Srbiju masovno uslijediti tek nakon dizanja ustanka u Lici, na Baniji i u zapadnoj Bosni.

PRISILNO ISELJAVANJE PRAVOSLAVNIH SVEĆENIKA

Prvi na redu za prisilno iseljavanje su, dakle, bili pravoslavni svećenici, kojih je zbog brojnosti pravoslavnog stanovništva na Baniji bilo mnogo. Sva prisilna iseljavanja pravoslavni svećenika i ostalih istaknutih pojedinaca s područja NDH vršena su preko logora u Sisku (Capragu). Poimenični spiskovi svećenika, igumana, kateheta ili crkvenih činovnika koji su iseljeni preko logora ili su izbjegli, a koje su ustaške vlasti uspjele popisati, iznosi 354 (bez obitelji).²⁸ Od toga ih je 334 prisilno iseljeno preko logora, a kod četvorice su iseljene samo njihove obitelji dok njih nema na popisu, 14 su sami izbjegli, za jednog nije utvrđeno da li je zabunom upisan kao ista osoba na dva mjesta (Dobrović Aleksandar, Grubišno Polje i Dobrović Aleksandar, Novo Topolje

kod Slavonskog Broda), a jedan je, Momčilović Rafail (Rapailo) iz manastira Šišatovac, od starosti umro u logoru. U čitavoj NDH prisilna iseljavanja pravoslavni svećenika uglavnom su obavljena u prvoj polovici srpnja 1941.

Iz dokumenta Kotarske oblasti u Petrinji vidljivo je koje su predradnje ustaše poduzimali za prisilno iseljavanje pravoslavni svećenika. Tako je u kotaru Petrinja dan prije hapšenja pravoslavni svećenik došlo do otpuštanja bilježnika Srba zato da bi hapšenje moglo biti obavljeno pouzdano.²⁹ Na području Gline 22. srpnja je iseljen Vladimir Bubalo, pravoslavni svećenik iz Bužete³⁰ te uz njega učiteljica iz Malog Gradca, ujedno supruga pravoslavnog svećenika koji je izbjegao, i njezina kći (17. srpnja),³¹ obitelj Milakara iz Klasnića (11. srpnja), koji su bili zemljoposjednici i vojni časnici (njih šest) te supruga i kći pravoslavnog svećenika iz Hajtića koji je prije organiziranog prisilnog iseljavanja pobjegao (11. srpnja). Uz ovaj popis nadodani su i svećenici koji su otputovali prije nasilnog iseljavanja. Tako se na popisu nalaze Vaso Živković, paroh iz Vlahovića,³² Simo Mrđenović, svećenik iz Dragotine,³³ Gligorije Živković, pop iz Bačuge³⁴ i njegova supruga, Stanko Kangrga, svećenik iz Obljaja, Jovo Muždeka, paroh iz Hajtića, i Mile Kapelet, pravoslavni svećenik iz Majskih Poljana zajedno sa svojom djecom.³⁵ Od uhapšenih pušten je jedino Dimitrije Izvoljski.³⁶ I iz kotara Kostajnica poduzeta su prisilna iseljavanja svećenika i značajnijih obrtnika. Međutim, kao i na glinskom području, uhapšen je tek jedan pravoslavni svećenik jer su ostali već pobjegli u sigurnije krajeve. Tako je uhapšen dubički pop Stojan Savić sa ženom, zatim supruga paroha iz Kostajnice, ali i opančar, gostioničar i učitelj. Iz kotara Kostajnica tako je iseljeno preko logora u Capragu 16. srpnja 18 osoba. Ured za iseljavanje u Kostajnici predložio je da se popisivanje imovine uhapšenih Srba sprovede naknadno, sljedeće jutro, a ne istovremeno kada i hapšenje. Hapšenje je obavljeno noću pa je popisivanje imovine izazivalo pozornost ostalih žitelja.³⁷ Još prije hapšenja pravoslavni svećenika izbjegli su svećenici iz Slabinje, Kukuruzara³⁸, Mečenčana, Živaje³⁹ i Komogovine, o čemu svjedoče dokumenti o zapljeni crkvene imovine u tim parohijama.⁴⁰ Od pravoslavni svećenika iz kotara Petrinja 10. srpnja prisilno su iseljeni umirovljeni paroh iz Petrinje Rodoljub Pajić i njegova supruga i sestra, Mile Navala, paroh iz Blinje sa suprugom i sinom, Nikola Šakić, kateheta iz Petrinje i njegova supruga i sin te paroh iz Starog Sela Dušan Klipa s dva sina i suprugom. Iz kotara Vrgin-

most 11. srpnja prisilno su iseljeni paroh Dušan Deanović sa suprugom, sinom i kćerkom, Pero Samardžija, »teolog« iz Slavskog Polja, Marko Đurić, paroh iz Slavskog Polja i njegova supruga, Manojlo Krga, paroh iz Kirina, sa suprugom i sinom, Mane Lazić, paroh iz Čermernice i njegova supruga, Bogdan Diklić, paroh iz Perne i njegova obitelj te supruga i djeca Vladimira Ivančevića, paroha iz Bovića, izbjeglog već prije u Srbiju. O tome događaju izvještava Kotarska oblast u Vrginmostu Državno ravnateljstvo za ponovu. Ističu kako su uhapšeni odvedeni u sabiralište za kotar Vrginmost u Glinu. Među uhapšenima se našao i Bogdan Diklić, paroh iz Perne koji nije bio na popisu, ali se „kao paroh i istaknut trebao preseliti“.⁴¹ U Srbiju su prije hapšenja pobjegli svi svećenici iz područja kotara Dvor osim Branka Vignjevića, svećenika iz Brđana Zrinskih, koji je s obitelji prisilno iseljen preko iseljeničkog logora u Požegi 21. srpnja 1941.⁴² Iz kotara Dvor na Uni u Srbiju su pobjegli Mladen Ostojić, paroh iz Žirovca, Ilija Vranešević, paroh iz Ljubine,⁴³ Miloš Popović, paroh iz Rujevca, Nikola Diklić, paroh iz Javnice, Milan Zec, paroh iz Dvora i Milan Vučinić, paroh iz Šegestina.

Pravoslavni svećenici s područja NDH bježali su i prije organiziranih prisilnih iseljavanja preko iseljeničkih logora. Naime, stradanje Srba u čitavom sjevernom dijelu Hrvatske (od Gudovca preko Veljuna do Gline) zasigurno su bila lokalnom stanovništvu poznata usprkos tome što se o tim događajima nije pisalo u onodobnom tisku. Uz to, ustaše na velikim skupštinama, koje su održavali diljem NDH, nisu ni skrivali svoje namjere u vezi sa Srbima. Očito je da su se priče o događajima oko Gline iz svibnja 1941. godine brzo proširile među lokalnim stanovništvom i svećenstvom koje je prije hapšenja odlučilo potražiti sigurnost u Srbiji. Odlazili bi iz NDH a da se nikome nisu javljali i na taj su način, u mnogo slučajeva, sačuvali svoje živote. Tako je paroh iz Topuskog pobjegao dva dana prije hapšenja, nakon upozorenja jednog učitelja iz Topuskog koji mu je rekao da bi za njega moglo postati opasno ako i dalje ostane u Topuskom. Potom je topuski paroh Miloš Pribičević dobio liječničku potvrdu o potrebi liječenja u Beogradu i 9. srpnja otputovao iz Topuskog, ostavljajući ondje suprugu i dvoje djece.⁴⁴ Paroh iz Oblaja Stanko Kangrga, koji je uspio umaći ustašama dao je također izjavu o tome kako je izbjegao hapšenje. „Doktor Rebok (ustaša iz Gline, *op. a.*) mi jednoga dana poruči da mi preti opasnost i da odmah bežim u Srbiju kako znam, a ako mi je nemoguće, da će mi čak i propusnicu izvaditi. U prvi mah

nisam verovao njegovoj poruci...“ Kangrga je ubrzo izbjegao u susjednu Glinicu (selo u Bosni nedaleko Vrnograča kraj Velike Kladuše), a potom u Srbiju.⁴⁵ Prema pisanju paroha Mladena Ostojića iz Žirovca, spomenuti se nalazio u zatvoru u Dvoru na Uni od 10. svibnja 1941. Pušten je na intervenciju hrvatskog sela Gvozdansko, a nakon puštanja iz zatvora, Ostojić je, budući da je doznao da mu je život u opasnosti, pobjegao u Srbiju.⁴⁶

Bijeg svećenika iz NDH pokazao opravdanim jer je jedan dio svećenika kasnije ubijen u Jadovnom i Jasenovcu, pravoslavni hramovi uništeni (u nekim slučajevima korišteni i kao stratišta).⁴⁷ Kostajnički svećenik Jovan Rajačić piše Svetom arhijerejskom sinodu Srpske pravoslavne crkve da je deportacija u logor Caprag „bila sreća za sviju njih, jer su na taj način spaseni od sigurne smrti koja je kasnije zadesila ostale moje parohljane u Kostajnici“.⁴⁸

Kako je izgledalo organizirano prisilno iseljavanje preko iseljeničkih logora opisivali su pojedini pravoslavni sveštenici u Komesarijatu za izbeglice i preseljenike u Beogradu. Paroh iz Kirina, Manojlo Krga opisuje u Beogradu u Komesarijatu za izbeglice i preseljenike okolnosti hapšenja:

10 jula ove godine po treći put dolaze po mene ali me ni toga puta nisu našli kod kuće, već u selu Ostrožinu, koje je od moga sela pet kilometara. Međutim, da bi me lakše uhvatili, najpre su uhapsili moju suprugu sa detetom i doveli ih u to selo. Kada su mi seljaci saopštili da su ustaše uhapsili moju suprugu, bio sam prinuđen da im se predam. Pošto sam im se predao rekli su mi da idemo u moj stan da me nešto saslušaju. Kada sam došao u stan pred stanom sam našao kamion sa šest ustaša i dva žandarma. Pred stanom me žandarmi lišavaju slobode i naređuju, da se u roku od dvadeset minuta spremim i da sa porodicom napustim stan. U roku od tih dvadeset minuta uspeo sam uzmem samo ono što mi je bilo najpotrebnije. Točno u 14 časova napustio sam zajedno sa porodicom stan. U prisustvu mome stan je zapečaćen i na njemu je napisano, da je isti svojina Nezavisne Države Hrvatske. Crkva, hram Svetog Apostola Petra, također je zapečaćen. Postavljen je seoski starešina da pod ličnom i pod pretnjom smrtno kazne ima da očuva, sve do daljnjeg naređenja crkvu i stan.. Seli smo zatim u kamion i krenuli za Glinu. Usput su u kamion ukrcali i još šest sveštenika, mojih suseda. U 10 časova uveče stigli smo u Glinu. Tu su nas zatvorili u hotel Kasinu, nad nama izvršili pretres i pregledali stvari. Sutradan u 14 časova krenuli smo za Caprag gde je bio

iseljenički logor. U Capragu prilikom pregleda sve su nam oduzeli: i životne namirnice, i novac i zlatninu i srebrninu, pa čak i posteljne stvari.⁴⁹

ORGANIZIRANA PRISILNA ISELJAVANJA SRBA S BANIJE U SRPNJU I KOLOVOZU 1941. GODINE⁵⁰

Organizirana prisilna iseljavanja Srba s Banije poduzeta su samo na području kotara Petrinja.⁵¹ Iz ostalih su kotareva Srbi odlazili u Srbiju uglavnom bez znanja ili dozvole ustaških vlasti, a prisilna iseljavanja iz kotara Petrinja pokazala su banijskim Srbima prave namjere ustaških vlasti, što će u konačnici dovesti do oružane pobune protiv vlasti NDH i formiranja partizanskih grupa u Šamarici. Prema spisku koji je izradilo Državno ravnateljstvo za ponovu, s područja Petrinje je preko logora u Capragu i Požegi prisilno iseljeno 817 osoba.⁵² Čini se, prema dostupnim dokumentima, da su, izuzimajući pravoslavne svećenike, prva hapšenja na području Petrinje započela 10. srpnja 1941.⁵³ Ovo je zacijelo jedno od najranijih masovnih hapšenja radi prisilnog iseljavanja u čitavoj NDH, izuzmemo li grad Zagreb i iseljavanje solunskih dobrovoljaca s područja Našica, Donjeg Miholjca, Slatine i Virovitice. Prema iskazima koje su prisilno iseljeni dali 1945. godine Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, ustaše su došle po noći, dali im trideset minuta da skupe najnužnije stvari i sproveli ih u logor Caprag, gdje su proveli neko vrijeme dok nisu ukrani u vlak za Beograd (svi iz petrinjskog kotara smješteni su u kotareve Oplenac i Arandjelovac u Srbiji).⁵⁴

Oni iz kotara Petrinja koji su pak uhapšeni 1. kolovoza 1941, 581 osoba, sprovedeni su u logor u Požegi.⁵⁵ Iz Požege su u nekoliko navrata prisilno iseljeni u Srbiju.⁵⁶ Pre-

Sl. 1. Prisilno iseljavanje Srba iz NDH

ma iskazu Stevana Kovjanića, oni koji nisu transportirani u Požegu, prisilno su iseljeni u Srbiju nakon tri tjedna boravka u logoru Caprag (dakle početkom kolovoza).⁵⁷

S područja općine Dvor na Uni iseljene su 23 osobe. Čini se da su se ovi iseljenici, kao što je to bilo i u slučajevima ostalih banijskih općina izvan kotara Petrinja, sami iselili.⁵⁸ Slično je i s općinom Divuša, gdje je vidljivo da su obje parohije, u Šegestinu i Kuljanima, napuštene te da je sedam Srba napustilo područje općine.⁵⁹

S područja Siska Srbi su u najvećoj mjeri iseljavani preko logora u Capragu. Prisilno su iseljavani uglavnom bogatiji Srbi iz sisačkog gradskog područja, ali i siromašni pravoslavni seljaci iz sela Srpski Palanek i Galdovo.⁶⁰

MOLBE ZA NEISELJAVANJE I POVRATAK SRBA

Postojale su četiri vrste molbi koje su pisane za neiseljavanje srpskih obitelji iz banijskih kotareva.

Jednu vrstu predstavljaju molbe što su ih pisali ili sami zatočenici ili njihovi najbliži rođaci, a odnosile su se na one koji su već prisilno iseljeni ili na one koji su odvedeni u iseljeničke logore, ali koji još nisu bili prisilno iseljeni. Ovakvih je molbi, općenito u NDH, bilo podosta, posebno u krajevima koji 1941. nisu bili poprište ratnih sukoba. Međutim, na banijskom području, konkretnije na petrinjskom području, takvih je molbi bilo izuzetno malo. Najvjerojatnije su iseljenici i njihova rodbina bili svjesni činjenice da su ugroženiji povratkom na svoja ognjišta nego preseljenjem u Srbiju. Ipak, preko dvije molbe moguće je vidjeti da su se pojedini Srbi željeli vratiti svojim kućama. Molba Matije Krajčinovića, sveučilišnog profesora organske kemijske tehnologije na Tehničkom fakultetu u Zagrebu, za njegovog brata Nikolu Krajčinovića iz Jabukovca i braću njegove supruge Jovana i Milana Vlatkovića iz Velike Graduse i njihovu familiju, koji su iseljeni u Topolu kraj Oplenca u Srbiji, pomalo je nerealna. Upitno je koliko je Matija Krajčinović bio obaviješten o tamošnjim događajima i stanju na terenu kada 17. listopada 1941., u jeku dizanja ustanka na Baniji, traži povratak za svoga brata na područje koje je poprište borbi između ustaša i partizana. Osim toga, njegova je molba grubo odbijena izjavom logornika iz općine Jabukovac, koji je napisao da njegov brat i braća njegove supruge „ne zaslužuju“ povratak u NDH budući da su „isti bili agitatori za Veliku Srbiju, a osim toga potpisali su prilikom osnutka Banovine Hrvatske, da se pripoji cijeli Kordun, počam od Kupe Vrbaskoj banovini, samo da nije u sklopu Banovine Hrvatske“.

S druge strane, molbe koje su pisane za još neiseljene Srbe koji su se nalazili u Capragu, malobrojne su zbog brzine kojom su Srbi prisilno iseljeni. Vidljivo je, dakle, da je Josip Maretić, rimokatolik iz Siska, molio za svoju sestru Anku Pećanac, njezina supruga Iliju Pećanca i njihovu kćer Smilju Pećanac. Iako je Anka od rođenja bila rimokatolikinja, a Smilja i Ilija su prešli na rimokatoličku vjeru 23. lipnja 1941., molba je odbijena budući da je ustaški logornik iz Petrinje dao negativno mišljenje.⁶¹

Drugu vrstu molbi predstavljaju molbe što su ih pisali hrvatski susjedi zauzimajući se za svoje susjede Srbe koji su iseljeni ili koji su u strahu da će biti iseljeni. Na području Banije takvih je molbi bilo izuzetno malo, ali one koje su nam sačuvane pokazuju visok stupanj tolerancije, bliskosti i kvalitete življenja u pojedinim nacionalno mješovitim naseljima. Takav primjer je selo Nebojan uz rijeku Kupu nasuprot Letovaniću u kotaru Petrinja. Katolici sela Nebojan pišu samom Poglavniku, uzdajući se u njegovo milosrđe.

Potpisani Hrvati katolici sela Nebojan kod Petrinje usudujemo se zamoliti Vašu milost za suseljane grčko-istočne vjere, i to za one, koji su nedužni, a neizrecivo pate radi straha od deportacije. Radi nemira i nespokoja danju i noću propada njihovo gospodarstvo, osim toga što svakim danom doživljavaju nove duševne muke. Mi pako katolici Hrvati u jednu ruku poznajemo njihove muke i boli, a u drugu ruku poznajemo ih kao nedužne, koji nikad nijesu bili protiv naroda hrvatskoga, niti su bili u četničkim organizacijama, niti su ikojemu Hrvatu za prijašnje države naškodili, smatramo svojom dužnošću kršćanske ljubavi prema bližnjemu, da se obratimo na Vašu Preuzvišenost, da se nedužnim pravoslavcima, koji su s nama katolicima uvijek u slozi i ljubavi živjeli, skrate teški časovi i da uzmognu nesmetano i bez straha boraviti u svojim kućama i baviti se svojim gospodarstvom.⁶²

Uz to napominju da je već jedna trećina njih prešla na rimokatoličku vjeru, a da još dvije trećine to uskoro namjerava i da bi već prešli da prijelazi nisu obustavljeni. Čak i Kotarska oblast u Petrinji napominje da su iskazi istiniti pa preporuča da se molba povoljno riješi.

Sličnu su molbu Državnom ravnateljstvu za ponovu podnijeli i stanovnici Peckog u općini Gora koji mole za neiseljavanje svojeg suseljanina Steve Vučkovića, koji je oduvijek glasao za hrvatske stranke i bio uvijek na strani Hrvata, jedini od Srba iz sela Pecki. Molbu je potpisao 31 stanovnik Peckog.⁶³ Molbu za vraćanje u NDH za

Stevu i Peru Grubić pisali su u listopadu 1941. godine rimokatolici Blinjskog Kuta sa sličnim argumentima kao i Hrvati iz Peckog. Ovu molbu je potpisalo 19 stanovnika, među njima i župnik iz Komareva.⁶⁴

Treća vrsta molbi su one koje su sami Srbi skupno pisali Državnom ravnateljstvu za ponovu ili samom Poglavniku. Takvih je sačuvano također vrlo malo, ali je slikovit primjer molbe iz sela Kraljevcani i Velikog Šušnjara napisane 20. srpnja 1941., dakle prije Gaćešine ustaničke akcije i stradanja Srba u Banskom Grabovcu. U ovoj molbi žitelji ovih dvaju sela mole Poglavnika: „Gospodine Poglavniče, mi seljaci pravoslavci podnosimo ovu molbu na vašu ličnost, u kojoj Vas molimo za spas života da nas se nepreseljava sa naših posjeda, jer je to nama predviđena smrt, nas i naše dece i to dje kako se priča u Srbiju u kojoj mi ne želimo. Mi neželimo napustiti našu Državu Hrvatsku već smo zanj u svako doba proliti svoju krv za slobodu naše Hrvatske.“⁶⁵ Molbu je potpisalo preko stotinu stanovnika Velikog Šušnjara i Kraljevčana, a na vrhu molbe stoji olovkom napisan komentar nekog činovnika iz Državnog ravnateljstva za ponovu: „Ne preseljavati!“

Četvrta vrsta molbi je posrednoga karaktera. Radilo se zapravo o skupnim molbama stanovnika banijskih sela za prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest, što su smatrali garancijom da ih se neće iseliti.⁶⁶

POJEDINAČNA NEORGANIZIRANA ISELJAVANJA

O broju ovakvih tipova iseljavanja nemamo pouzdanih podataka, ali je činjenica da je takvih iseljavanja bilo i prije i u vrijeme i nakon organiziranih masovnih prisilnih iseljavanja. U fondu Komesarijata za izbeglice i preseljenike Ministarskog saveta Milana Nedića u Beogradu u Arhivu Srbije⁶⁷ postoji niz iskaza osoba koje su prebjegle u Srbiju na razne načine. Kroz te iskaze, koji najčešće govore o pokoljima nad srpskim stanovništvom prije iseljavanja pojedinca najvjerodostojniji su dijelovi iskaza koji se tiču načina prelaska u Srbiju. Tako Stanko Šapić iz Blatuše nedaleko Vrginmosta opisuje kako je zbog opasnosti od ustaša pobjegao u Petrovu goru otkud se vratio kući 20. rujna 1941. te je od općinskog povjerenika u Čemernici dobio propusnicu za Zemun plativši za nju 2000 dinara.⁶⁸ Slično je učinio i Jovo Meandžija iz Majskih Poljana koji je u rujnu 1942. godine putovao iz Gline u Beograd s krivotvorenom propusnicom koju je „kupio od jednog opštinskog organa iz Jukinca za 1000

kuna⁶⁹. I Dragan Bakić iz Čemernice je polovicom 1942. godine izišao iz NDH na isti način. On je potplatio i željezničara koji je vozio između Zemuna i Beograda s 4 300 dinara da ga preveze ilegalno iz NDH u Srbiju. Zanimljiva je i priča Vasilije Miljević iz Topuskog koja je u siječnju 1942. izašla iz NDH s lažnom propusnicom na ime osobe koja je oboljela i nije mogla prijeći u Srbiju, a lažne dokumente joj je izdao žandarmerijski narednik Mirko Gagro iz Topuskog. U Zemunu ju je dočekala kći koja radi na carinarnici u Beogradu te ju je prevela preko granice uz pomoć carinika iz Zemuna.⁷⁰ Mita Zeremski, vlasnik hotela u Petrinji, otišao je iz NDH prije masovnih organiziranih deportacija. Njega su ustaše u Petrinji uhapsili 25. svibnja 1941. te ga zatvorili na šest dana pod optužbom da je zaradio novac držeći hotel *Jugoslaviju* u Petrinji i da je od tih novaca kupio stan u Beogradu. Ustaše mu oduzimaju hotel, a potom ga puštaju iz zatvora i traže od njega 50 000 dinara pod prijetnjom strijeljanja. Budući da Zeremski nije imao taj novac potpisuje izjavu prema kojoj ustupa cjelokupno svoje imanje NDH. Nakon toga Zeremski napušta NDH.⁷¹ Adam Bijelić iz Sjeničaka vozio se u vagonu za grijače vlaka bez propusnice i tako je stigao u Beograd.⁷² Iz većine iskaza vidljivo je da su Srbi morali obično vrlo skupo platiti bijeg u Srbiju. Plaćali su lokalnim općinskim djelatnicima NDH da bi im izdali isprave, kondukterima, vlakovođaма i carinicima.

Procjene o broju iseljenih koji su ilegalno prešli u Srbiju uglavnom su proizvoljne. Pravoslavni svećenik iz Vrginmosta Dušan Deanović dao je u Srbiji izjavu o događajima u kotaru Vrginmost 1941. Njegova izjava samo je djelomično pouzdana, tj. do trenutka kada je i on u srpnju 1941. transportiran u Srbiju. On o iseljavanju kazuje Komesarijatu za izbeglice i preseljenike Ministarskog saveta Milana Nedića ovako: „Izbeglo je oko 350 duša i to većinom državnih službenika koji su otpušteni iz službe, jer su Srbi. Svi su izbegli u Srbiju“⁷³ Dakle, on izričito kazuje kako su organizirano prisilno iseljeni samo pravoslavni svećenici, dok su ostali bježali kako se tko snašao.⁷⁴

Čini se ipak, ako je suditi po iskazima koji su dani Komesarijatu za izbeglice i preseljenike u Beogradu, da je većina pojedinačno izbeglih Srba s Banije otišla tijekom 1942. i 1943., neki čak i nakon proživljene neprijateljske ofenzive i izbjeglištva u Bosni te vraćanja na Baniju i Kordun,⁷⁵ a ne tijekom 1941.⁷⁶

Prema istraživanjima Milana Koljanina, neorganizirano iseljavanje Srba iz kotara Glina bilo je najintenziv-

nije ljeti 1941. i zimi 1941. na 1942. godinu. On smatra da se s područja kotara Glina iselilo 357 osoba, ne uračunavajući u tu brojku masovno iseljavanje stanovnika Bojne koji su nakon prvih stradanja u većem broju pobjegli u Srbiju. Koljanin iznosi brojku od 200 izbeglih Srba iz Majskih Poljana, 59 iz Bačuge, 26 iz Gline, 24 iz Vlahovića, 7 iz Dragotine, 5 iz Banskog Grabovca dok su iz ostalih sela iselili pojedinci. Prema njegovim istraživanjima neorganizirana iseljavanja Srba s područja kotara Glina traju do kolovoza 1943. godine.⁷⁷

POSTUPAK S IMOVINOM UHIĆENIKA NAKON UHIĆENJA I PRIMJERI ODUZIMANJA IMOVINE

Nakon hapšenja pojedinaca dva izaslanika imala su zadatak da popišu cjelokupnu imovinu u stanu iseljenika i to u dva primjerka. Originalan primjerak je slan Državnom ravnateljstvu za ponovu. Popisivana je sva imovina, dakle rađen je popis pokretne i nepokretne imovine. U dva primjerka se vršio i popis stoke s podacima kome je pripadala, a potom je ona razvrstavana po vrsti i vrijednosti. Sve prehrambene namirnice su prevožene u magazin, tj. u sabiralište. Imovina se iznosila iz stana i vršila se njezina procjena. Kućni inventar se stavljao u magazine – skladišta, tako da bi ga zainteresirani mogli kupiti. Tako bi, na primjer, posebno stavljena spavaća soba, a posebno kuhinja. Također su odvojene odjeća i obuća. Ukoliko kućni inventar nije bio vrijedan, ostajao je u seljačkim kućama zato da bi mogao poslužiti za upotrebu prolaznim useljenicima. Posebno vrijedni predmeti, poput crkvenih ili manastirskih, čuvani su u bankama ili poreznim uredima. Ustaške su vlasti nakon popisivanja imovine pečatile stan uz prijetnju ukućanima ili susjedima kojima je predana imovina na čuvanje da oni snose moralnu i materijalnu odgovornost ako za pečaćene prostorije budu provaljene. Ključevi su ostavljani na sigurnom mjestu, najčešće u kotarskoj upravi, a njima su mogli raspolagati samo oni kojima je imovina predana na čuvanje.

Imovinu iseljenih i izbeglih svećenika država je oduzimala, kao što je vidljivo na primjeru podržavljenja imovine parohije u Topuskom. Ondje je 14. srpnja 1941. načinjen zapisnik, prema kojem je ustanovljeno da je najvrjednije crkvene knjige i spise odbegli pravoslavni svećenik Miloš Pribičević odnio sa sobom i da u parohijalnom stanu nema ničega vrijednog. Zapisničari i članovi komisije ustanovili su da su najveće vrijednosti deponirane u crkvi, ali nisu našli ništa što bi bilo od ple-

menitih kovina. Nakon pregleda komisije crkvena vrata su zapečaćena, a parohov stan nije, budući da se u njega uselila talijanska vojska.⁷⁸

Slično je učinjeno i s imovinom paroha iz Majskih Poljana. Paroh je odlazeći iz parohije odnio sa sobom sve vrijednosti, a ustaške su vlasti nakon njegova odlaska prodale na dražbi preostalu pšenicu i jednu livadu, a novac od prodaje položili u općinsku blagajnu. Državno ravnateljstvo za ponovu zahtijevalo je da se novac pošalje čekovnom uplatnicom njima, a da će se zaostali porezi, koje je parohija bila dužna općini Jukinac, rješavati kasnije.⁷⁹ I u Slabinji,⁸⁰ Kukuruzarima,⁸¹ Mečenčanima⁸² i Komogovini,⁸³ selima nedaleko Hrvatske Kostajnice, situacija s imovinom Srpske pravoslavne crkve je slična.

Ponekad su posebno amoralne molbe organa ili organizacija Rimokatoličke crkve koji mole za objekte, predmete ili dijelove inventara iz srpskih pravoslavnih crkava. Tako Podarhidakonalni ured u Gori kod Petrinje 18. kolovoza 1941. moli za zvona s crkve u Glini koja se u to vrijeme rušila. Ured se nada da će zvona biti ustupljena bez naknade, budući da je župa vrlo siromašna.⁸⁴ Nešto kasnije, u rujnu 1941., Kotarska oblast u Glini traži kamion za odvoz vrijednih stvari koje su se nekada nalazile u pravoslavnoj crkvi u Glini. Radilo se o 24 komada velikih crkvenih slika, jednom lusteru, jednom drvenom bronziranom križu, četiri velike crkvene zastave, jednom nebu, tri komada litija, tri slike od oltarnika, jednom okviru s oltarskih vrata, četrdeset manjih plehnatih slika, tri velika brončana zvona i još nekim predmetima.⁸⁵ Molbu za bivši srpski objekt slale su pripadnice Družbe siromašnih sestara učiteljica od Naše Gospe. Naime ove su redovnice bile poslone na područje Topuskog i u svojoj molbi su iskazale želju da na upotrebu dobiju kuću Nikole Miljevića u kojoj je bio nastanjen poštari. Predložile su da se poštari iseli da bi se one mogle useliti.⁸⁶ Sličnu molbu za kuću odvjetnika Pribičevića u Petrinji poslale su članice Redovničke zajednice Kćeri Božje Ljubavi iz Petrinje. Njih su toplo preporučili ustaški logornik za grad Petrinju, gradonačelnik i župan Državnom ravnatelju za ponovu.⁸⁷ Župni ured u Komarevu tražio je sat i zvono sa srušene crkve Svetog Spiridona u Petrinji.⁸⁸ Zanimljiva je i sudbina pojedinih predmeta iz pravoslavnih crkava. Tako je ruka Svetog Teodora koja se čuvala kao relikvija u manastiru Komogovina bila predmet o kojem je Ured za iseljavanje iz Kostajnice obavještavao Državno ravnateljstvo za ponovu. Državno ravnateljstvo za ponovu predlagalo je da se ruka pohrani u neki muzej.⁸⁹

Općinsko poglavarstvo u Stazi zatražilo je od Državnog ravnateljstva za ponovu ustupanje građevinskog materijala s crkve u Meminskoj i kapele u Timarcima za gradnju pučke škole u Timarcima. U to vrijeme obje su građevine bile čitave.⁹⁰

Što se tiče imovine seljaka u selima koja su ponekad čitava iseljena, ona je predana na čuvanje općinskoj upravi ili za to osnovanom užem odboru sastavljenom od seljaka. Imovina imućnih seljaka i građana bila je prva na redu. Tako su oduzimane trgovačke i obrtničke radnje, industrijska postrojenja i apoteke. Poslije obavljene inventure ta su poduzeća davana na upravu odboru sastavljenom od tri do pet članova na čelu kojeg je stručnjak koji je po nacionalnosti morao biti Hrvat. Ponekada nije bilo stručnjaka koji bi bio Hrvat pa se rad u poduzećima znao i obustavljati. Da bi imovinu sačuvali, ustaške su vlasti postavljale privremene upravitelje na posjedima iseljenih Srba. Postavljani su po hitnom postupku u svim bivšim srpskim poduzećima i na crkvenim imanjima, i to kako na posjedima, tako i u zgradama. Privremene upravitelje su postavljale gradske i kotarske vlasti na temelju odluke Državnog ravnateljstva za ponovu. Na poljoprivrednim imanjima privremeni upravitelji su imali zadatak poduzeti i izvršiti pripreme radove za ubiranje ljetine, a potom i obaviti sjetvu i druge radove. Privremeni upravitelji su, kao što je spomenuto, postavljani i u radnje trgovaca, nakon njihova odvođenja ili još dok su vlasnici bili kod kuće.⁹¹ Međutim, ponekad je postavljanje povjerenika ili upravitelja bio dugoročan proces.

Najrazličitiji su bili oblici zainteresiranosti za srpsku imovinu. Od pojedinaca koji su reflektirali na neki predmet iz srpskog gospodarstva (stroj ili slično) do institucija koje su željele prigrabiti neki objekt na istaknutom mjestu. Dobar je primjer u kojem župan Velike župe Gora Mirko Jerec traži za 15. sat (četa) ustaške vojnike prikladne prostorije u Petrinji. On predlaže da se 15. satu odobre nekretnine u ulici Stjepana Radića 2 i Eugena Kvaternika 32 koje su pripadale Radi Krajinoviću, iseljenom Srbu. Jerec traži vlasništvo nad te dvije kuće od Državnog ravnateljstva za ponovu, koje je 13. srpnja 1941., nakon iseljavanja spomenute obitelji, kuće zapečatilo.⁹² Parohijalni stan u Dubici traži Općinsko poglavarstvo u Dubici, budući da je dotadašnji općinski ured premalen za opseg poslovanja koji je u tome trenutku nastupio.⁹³

Trgovine su bile posebno zanimljive. Prema popisu Kotarske oblasti u Petrinji, takvih je na području Petrinje bilo osam. Naime, radilo se o šest srpskih trgovina i

obrtničkih radnji na području Sunje, jednoj u općini Jabukovac i jednoj na području općine Blinja. Dakle, na popisu su se nalazile samo radnje iseljenih Srba te procjena vrijednosti robe koja se nalazila u njima. Iz popisa je vidljivo da je svaka od tih trgovina, osim one u Blinji, imala postavljene upravitelje koji su po nacionalnosti očigledno bili Hrvati.⁹⁴

U stanove i kuće petrinjskih Srba useljeni su već u srpnju 1941. novopridošli činovnici koji su bili zaposleni u tek uspostavljenoj Velikoj župi Gora.⁹⁵ Iz dokumenta koji je nastao mjesec dana kasnije, 22. kolovoza 1941., vidljivo je da je u samoj Petrinji bilo 25 kuća i stanova koje su ostale nakon iseljenja Srba. Tek je sedam kuća nastanjeno i u tim kućama gradsko poglavarstvo iz Petrinje ubire stanarinu.⁹⁶

Pojedinci su, nakon svog stupanja u brak, poput Franje Žganjera, željeli kupiti neku od kuća iz kojih su iseljeni Srbi. Dakako, ukoliko su, poput Žganjera bili u Ustaškoj vojnici, očekivali su da će kuću moći kupiti po pristupačnoj cijeni. Očigledno dobro obaviješteni Žganjer zahtijeva od Državnog ravnateljstva za ponovu jednu od iseljenih kuća u Kostajnici, kuću Jove Subanovića ili M. Vukovića ili Mirka Ratkovića ili Stojana Pribičevića.⁹⁷ Ništa drugačiji nije ni dopis koji su uputili četrnaestorica radnika tvornice Gavrilović iz Petrinje, članovi Hrvatskog radničkog saveza a ujedno, kako i sami kažu, od početka pripadnici ustaškog pokreta. Oni točno navode kuće pojedinih Srba i njihovu procijenjenu vrijednost te svoju spremnost da spomenute kuće otkupe.⁹⁸ I obitelj Cimbaro, čiji je hranitelj i otac Dominik Cimbaro, vlasnik ciglane u Banskome Grabovcu, stradao u sukobu s partizanima 24. srpnja 1941., traži kuću iseljenih Srba u gradu Petrinji. Svoj posjed u Grabovcu, vrlo vjerojatno osjećajući nesigurnost na njemu, prepuštaju Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Njihovu molbu preporuča i Talijanski konzulat.⁹⁹

One kuće i posjede koje nisu zaposjednute od lokalnih ustaša ili podijeljene lokalnim Hrvatima, izvlaštene su putem Zavoda za kolonizaciju. Samo na području grada Petrinje izvlaštena su 64 posjeda,¹⁰⁰ a na području općine Sunja 34 posjeda.¹⁰¹ Dakako, tim posjedima Zavod za kolonizaciju mogao je manipulirati kako je želio.

KOLONIZACIJA HRVATA I SLOVENACA NA NAPUŠTENE SRPSKE POSJEDE NA BANIJI

Početak kolonizacije i agrarne reforme podudara se s uspostavom NDH.¹⁰² Ustaške su vlasti trebale svim dije-

lovima zemlje osigurati mogućnost prehrane, a budući da svi dijelovi NDH nisu bili jednako plodni i jednako gusto naseljeni, ustaše su vršili kolonizaciju na prostore otkud su bili iseljeni Srbi. Idealno rješenje za ustaške vlasti bilo je naseljavanje plodnih krajeva Slavonije i Srijema, otkud je bilo iseljeno najviše Srba, ponajviše bivših solunskih dobrovoljaca i njihovih potomaka. Dakle, nakon prisilnog iseljavanja Srba iz Slavonije i Srijema, na njihova imanja u prvom se redu naseljavaju stanovnici iz pasivnih krajeva (Hercegovci, Bosanci, stanovnici hrvatskih otoka (Brač), Ličani, Gorani, Žumberčani i stanovnici Dalmatinske zagore), a potom i stanovništvo prenapučenih predjela (Prigorje, Hrvatsko zagorje, Podravina). Pozivi hrvatskom stanovništvu da se naseli u Slavoniju na prazne srpske posjede, ali i u nove kolonije, bili su česti u tadašnjim hrvatskim glasilima.

Kolonizacija u NDH je provođena preko zadruge Zemlja i grupe Gruda. Prvi val kolonizacije proveden je 1941. godine. Taj je val ujedno bio i najopsežniji dok su kasnije kolonizacije bile znatno slabijeg intenziteta. Iz dokumenta Zavoda za kolonizaciju NDH vidljivo je da su se na napuštenim imanjima Srba naseljavali u velikoj mjeri Zagorci. Stanovnici Hrvatskog zagorja, osobito kotareva Zlatar, Ivanec, Klanjec, Krapina i Donja Stubica, živjeli su u svojim kotarima na vrlo malim posjedima, često još usitnjenim nakon raspada zadruge. Poneki od njih bili su i bezemljaši. Slična je situacija bila i na području koprivničke Bilogore, Križevačkog prigorja i Zagrebačkog prigorja. Prema popisima koji su izvršeni od strane Državnog ravnateljstva za ponovu vidljivo je da su na napuštene srpske posjede na Baniji bili nastanjeni Slovenci (uglavnom iz Štajerske) i Hrvati. Na području Hrvatske Kostajnice tako je naseljeno 76 slovenskih obitelji, odnosno 173 Slovenca, na području Petrinje 207 slovenskih obitelji, odnosno 416 njihovih članova,¹⁰³ a na području kotara Vrginmost 69 obitelji, odnosno 177 njihovih članova.¹⁰⁴ Iz popisa koji je ostao sačuvan u fondu Državnog ravnateljstva za ponovu vidljivo je da je na području općine Topusko u Maloj Vranovini, Topuskom i Poljanima bilo naseljeno 29 slovenskih obitelji, koje su u rujnu 1941. primile pomoć od strane Velike župe Gora.¹⁰⁵ Za glinsko područje nisam pronašao podatke o doseljavanju Slovenaca, a na području Dvora bilo je naseljeno 148 Slovenaca koji su vrlo brzo, već u prvoj polovici rujna 1941., preseljeni u kotar Novska.¹⁰⁶

Što se tiče doseljavanja hrvatskog stanovništva na područje Banije, vidljivo je da je 16. listopada 1941. na željezničku stanicu u Kraljevcane došlo 19 obitelji iz

općine Đurmanec u Hrvatskom zagorju. O tome kako su se ove obitelji snašle na novom terenu nema podataka.¹⁰⁷ I na područje Kinjačke pokraj Komareva naselili su se kolonisti iz Hrvatskog zagorja. O tome svjedoči iskaz vukoševačkog paroha Čavića Svetome arhijerejskom sinodu.¹⁰⁸ Također postoji niz dokumenata u fondu Zavoda za kolonizaciju NDH, iz kojih je vidljivo otkuda su sve doseljavali Hrvati na područje Banije. Za područje Petrinje uspjelo mi je djelomično rekonstruirati raspored i vrijeme naseljavanja kolonista.¹⁰⁹

Sačuvano je vrijedno svjedočanstvo o tome što se događalo nakon doseljavanja koloniziranih Slovenaca na srpske posjede. Svjedočanstvo potječe iz dnevnika Ivana Rojsa, Slovenca koloniziranog u Vrginmostu. On svjedoči da je jedan od njegovih zadataka bio zakopavanje ubijenih Srba u Crevarskoj Strani, selu nedaleko Vrginmosta. U svojem Dnevniku, čija se kopija nalazi kod Đure Zatezala, nekadašnjeg ravnatelja Državnog arhiva u Karlovcu, on opisuje taj zločin i svoj posao.¹¹⁰ Postoje također i iskazi koje su Slovenci davali šezdeset godina nakon samih događaja. Marijan Farazin iseljen je s roditeljima iz jednog malog sela na Slovenskim goricama u srpnju 1941. Nakon kratkotrajnog boravka u logoru u Slavonskoj Požegi njegovu obitelj deportirali su u Dvor na Uni, a potom u selo Lotine pokraj Zrina.

Nakon što smo pojeli (u Dvoru), trojica ustaša su nas odvezli sa seljačkim kolima do Zrinja, općinskog središta za sela koja su pretežno bila srpska. Nakon kratkotrajnog čekanja u tome selu do nas je došao mladi seljak i odveo nas u planinsko selo Lotine, gdje nas je kao najbogatiji gazda i seoski knez morao primiti. Tu nam je dao jelo i kućicu za stanovanje. Živjeli smo u kućici, koja je inače bila namijenjena za buduću nevjestu. U Lotinama smo živjeli tri mjeseca i radili sve moguće poslove. Otac i majka su radili na gospodarstvu, a mi dvojica braće i sestra smo bili uključeni u rad te obitelji koja je brojala četrnaest ljudi.

Iz iskaza je vidljivo da su Farazini u Lotinama ostali tri mjeseca i da su nakon toga preseljeni u Novsku, gdje su dobili Slovence za susjede.¹¹¹ Dakle, iz svega ovoga jasno je vidljivo da se naseljenici nisu „usrećili“ dolaskom na područje Banije. Čini se da im je život bio teži

i kompliciraniji, što zbog činjenice da su se naselili na tuđe posjede¹¹² i tuđu zemlju, što zbog činjenice da su bili prisiljeni izvršavati zadatke koje su im davali ustaše, a što zbog općih okolnosti u kojima su naseljeni, tj. bez novaca, u prostor koji je već tada bio zahvaćen ratnim operacijama čas ustaške, čas partizanske vojske.¹¹³

ZAKLJUČAK

Srbi su do 1941. godine na području Banije činili dvije trećine stanovništva. Zbog velikog postotka pravoslavnog srpskog stanovništva na jednom području ustašama je bilo vrlo teško provesti temeljito iseljavanje. Jednako kao što su uzroci suprotstavljanju ustaškom režimu bili strašni, i posljedice toga suprotstavljanja bile su stravične. Ustaše su vlasti već u srpnju 1941. uspjele iseliti dio pravoslavnih svećenika (dio njih je dotad već pobjegao u Srbiju), a nakon toga i dio Srba iz petrinjskog kotara. Nakon grabovačkog pokolja, a posebno nakon zločina u glinskoj crkvi, Srbi više nisu pasivno čekali da ih ustaše hapse pa su zbog toga i akcije organiziranog prisilnog preseljavanja imale vrlo malo uspjeha (brojnija su bila bjegstva u Srbiju, ali nisu sistematski zabilježena).

Među onima koji su najčešće neorganizirano, odnosno samostalno odlazili, bili su pravoslavni svećenici, općinski djelatnici, vojna lica, trgovci, obrtnici, tj. svi oni koji su u banijskom predratnom životu imali društveni utjecaj. Odlazili su, dakako, i obični seljaci strahujući za vlastiti život. Dirljive su molbe hrvatskih susjeda za svoje pravoslavne srpske prijatelje, što ukazuje na visoku razinu vjerske tolerancije u pojedinim selima. Vrlo su očigledni pokušaji spašavanja od deportacija u Srbiju i vjerski prijelazi, odnosno prekrštavanja pravoslavnih u katolicizam, ponekad čitavih sela, posebno onih koja su okružena hrvatskim selima. Srpska imovina sistematski je konfiscirana, o njoj su računa vodili postavljeni povjerenici, ali je u nemalom broju slučajeva ona bila predmet i općeg grabeža lokalnih ustaša i njihovih simpatizera. U konačnici, na srpska se imanja naseljavaju Slovenci i siromašni Hrvati iz Hrvatskog zagorja, koji pritisnuti teškom oskudicom i neimaštinom prihvaćaju bilo kakav oblik „udomljavanja“. Organizirano prisilno iseljenih je bilo oko 900, a više od 90% njih bilo je s područja kotara Petrinja.

¹ Izračun je za osnovu uzeo jugoslavenski popis stanovništva od 31. ožujka 1931. kojemu je dodan prirodni priraštaj. Vidi u: Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli NDH, ur. Rafael LANDIKUŠIĆ, Zagreb, 1942., 13. Brojevi stanovništva variraju u drugim publikacijama iz onoga vremena.

² U tekstu koji je objavila *Spremnost* tvrdi se da je Srbija pod osmanskom upravom bila izložena velikim rasnim mijenjanjima s doseljenicima iz prednje Azije i s Bliskog istoka. Tvrdilo se čak da 15 % Srba ima izrazito ciganske rasne elemente. Tvrdilo se da vrlo malo Srba ima elemente dinarske rase dok relativna većina pripada srodnom, ali ipak drugačijem armenoidnom rasnom tipu, koji karakterizira tamna koža i sklonost prijevari i obmanjivanju (*Spremnost*, 22. studenoga 1942., 7; Nevenko BARTULIN, „Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 39, Zagreb 2007., 227).

³ Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. : okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010., 431.

⁴ Vidi u: *Narodne novine*, 17. travnja 1941, br. 4, 2.

⁵ Izvanredni narodni sudovi postavljeni su tako npr. u Banja Luci i u Karlovcu. Vidi u: *Narodne novine*, 8. i 9. svibnja 1941.

⁶ Vidi u: *Narodne novine*, 20. svibnja 1941, br. 32,1. i *Zbornik zakona i naredaba NDH*, knjiga 1 (1941), br. 152, 104–105.

⁷ Nikola ŽIVKOVIĆ i Petar KAČAVENDA, *Srbi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Beograd 1998., 16.

⁸ Vidi u: *Narodne novine*, 24. lipnja 1941, br. 58, 2. i *Zbornik zakona i naredaba NDH*, knjiga 1 (1941), br. 275, 196.

⁹ Vidi u: *Narodne novine*, 1. svibnja 1941; *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 1941., 42.

¹⁰ Vidi u: *Narodne novine*, 4. svibnja 1941.

¹¹ Vidi u: *Novi list*, br. 55, 23. lipnja 1941., 10; *Narodne novine*, br. 56, 21. lipnja 1941.

¹² Vidi u: *Narodne novine*, br. 80, 19. srpnja 1941.

¹³ N. ŽIVKOVIĆ i P. KAČAVENDA, *Srbi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, 100.

¹⁴ Vidi u: *Narodne novine*, 4. prosinca 1941.

¹⁵ Đuro ZATEZALO, *Jadovno : zbornik dokumenata*, knjiga II, Beograd 2007., 39–40.

¹⁶ HDA, Državno ravateljstvo za ponovu, kutija 1771, Popisi nepoćudnih i opasnih Srba. Popisi su doneseni u knjizi Filip ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb, 2015. Od toga je na području kotara Glina bilo seljaka 379, lugara 22, cestara 2, trgovaca 25, obrtnika 22, mlinara 3, gostioničara 2, učitelja 31, oružnika 14, otpuštenih oružnika 12, općinskih činovnika 8, poreznih činovnika 2, financa 3, željezničara 7, zvaničnika 2 i

penzionera 13, a na području Vrginmosta đaka 3, časnika 2, umirovljenika 3, željezničara 37, oružnika 13, cestara 8, činovnika 19, obrtnika 13, javnih namještenika 5, ljekarnika 1, trgovaca 21, šumara 5, ratara 150, gostioničara 7, liječnika 1, općinskih namještenika 15, advokata 4 i lugara 7

¹⁷ HDA, Državno ravateljstvo za ponovu, kutija 441, 324/41. Isti je logornik ubrzo nakon predložene ideje došao na ideju da se 75 % gotovog novca i novca s bankovnih knjižica iseljenih Srba s područja Hrvatske Kostajnice uloži u Socijalni fond za javne radove Ustaškog logora u Kostajnici preko kojeg bi se poduzeli javni radovi na isušavanju močvarnih nizina kod Crkvenog Boka i Hrvatske Dubice i popločavanje ceste kroz Hrvatsku Kostajnicu. Taj je prijedlog odbijen (Isto, kutija 445, 1352/41).

¹⁸ U pojedinim dijelovima NDH ustaše su pokušali provesti etničko čišćenje prije lipnja 1941. odnosno prije dogovora o iseljavanju Srba u Srbiju koje su vodili s Nijemcima. Viktor Gutić, ustaški stožernik za područje nekadašnje Vrbaske banovine, 28. je travnja izdao naredbu o tome da se svi Srbijanci i Crnogorci moraju iseliti iz Bosanske krajine u roku od pet dana. Prema pisanju *Novog lista* čini se da je već u prva dva dana 900 osoba iz Banje Luke zatražilo propusnice za odlazak u Srbiju. Činovnici Srbijanci u Bosanskoj su krajini, prema pisanju *Novog lista* imali „poseban zadatak da organiziraju četnike”, *Novi list*, br. 6, 4. svibnja 1941., 16.

¹⁹ Zapisnik s konferencije sačuvan je i u HDA, SDS RSUP SRH, 013.1.38, Zapisnik s konferencije održane 4. lipnja 1941. u Zagrebu o preseljenju Slovenaca u NDH i Srba iz NDH u Srbiju.

²⁰ Budući da organizirano iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca nije išlo tako lako, na drugim sastancima koje su u vezi s razmjenom stanovništva održali Nijemci i vlasti NDH smanjivale su se planske brojke. Tako je na sastanku 18. kolovoza 1941. dogovoreno da će u trećoj fazi preseljavanja biti iseljeno svega 30 000 Slovenaca, a ostatak od 15 000 bio bi iseljen nakon rata. Navodno se ostatak Slovenaca ne bi ni iselio jer je utvrđeno da je većina preostalih zapravo njemačkog porijekla. Predstavnici NDH su smatrali da bi, bez obzira na smanjeni broj Slovenaca, broj Srba predviđenih za iseljavanje iz NDH u Srbiju trebao ostati isti, ali to Nijemci nisu prihvatili (HDA, Državno ravateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 464, 7811/41).

²¹ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, Zagreb 2008., 260.

²² Državno ravateljstvo za ponovu imalo je u svom djelu krugu uređenje svih poslova useljavanja, smještaja i iseljavanja pučanstva, preuzimanje i predaju posjeda i ostalih dobara iz ruke iseljenih u ruke koloniziranih te pripremnu upravu na takvim imanjima i dobrima (Živana HEDBELL, „Ponova – Arhivsko gradivo Ureda za podržavljani imetak Nezavisne Države Hrvatske”, *Ljetopis SKD Prosvjeta*, sv. 6, Zagreb 2001., 512).

Odredba o osnivanju Državnog ravnateljstva za ponovu objavljena je u *Narodnim novinama*, br. 60, 26. lipnja 1941., 335.

²³ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 441, 95/41.

²⁴ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek 120/41.

²⁵ Zdravko DIZDAR, „Logori na području sjeverozapadne Hrvatske u toku Drugoga svjetskog rata 1941–1945. godine“ *Časopis za suvremenu povijest*, god. 22, br. 1-2, Zagreb 1990., 105.

²⁶ Andrija Ljubomir LISAC, „Deportacije Srba iz Hrvatske 1941. godine“, *Historijski zbornik*, 1–4, 1956., 120–121.

²⁷ Ivo GOLDSTEIN, „Iseljavanje Srba i useljavanje Slovence u NDH 1941. godine“ u: *Med srednjo Evropo in Sredozemljem : Vojetov zbornik*, ur. Sašo JERŠE, Ljubljana 2006., 599.

²⁸ Poimenični popis vidi u: F. ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*.

²⁹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 466, 8477/41.

³⁰ Iskaz Vladimira Bubala čuva se u Arhivu Srbije. (AS, Komesarijat za izbeglice i preseljenike Ministarskog saveta Milana Nedića, fascikl 11, br. 6/1941.)

³¹ AS, Komesarijat za izbeglice i preseljenike Ministarskog saveta Milana Nedića, fascikl 11, br. 4/1941.

³² Iskaz Vase Živkovića sačuvan je u Državnom arhivu u Karlovcu kao prijepis originala iz Beograda. On piše da je NDH napustio 21. lipnja 1941. godine. On navodi kako su prije nego što su izbjegli mučeni njegov brat, Gligorije Živković, svećenik iz Gornje Bačuge i svećenik iz Šušnjara Jovan Obrenović. (DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941.–1942., 1258 (BA-1), Iskaz Vase Živkovića, paroha iz Vlahovića Visokoprečasnom arhijerejskom namjesniku u Smederevu 8. rujna 1941.)

³³ Mrdenović je dao iskaz Arhijerejskom namjesništvu u Kladovu 28. srpnja 1941. U izvještaju piše kako mu je „bilo saopšteno od strane žandarma, da će nas u roku od tri dana uhapsiti ako se ne uklonimo iz parohije. Na ovu poruku otišli smo u Glinu, i raspitali se da li je to istina da moramo ići iz parohija. Na to nam je rečeno da se klonimo što prije. U parohiji iz kojih odu sveštenici dolaze odmah katolički sveštenici i popisuju narod za prelaz na katoličku vjeru. Tako je dok sam još bio na parohiji u crkvi susjedne parohije Majske Poljane služio misu katolički sveštenik „ (DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. – 1945., 1265 (BA-2), Iskaz Simo Mrdenović, paroha iz Dragotine Svetom arhijerejskom sinodu u Kladovu 28. srpnja 1941.)

³⁴ Prema iskazu Stevana Kovjanića iz Blinje paroh iz Bačuge Gligorije Živković ubijen je, kao i paroh svinički Dane Babić. (DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. –

1945., 1271 (BA-1), Iskaz Stevana Kovjanića iz Blinje Visokoprečasnom arhijerejskom namjesniku 14. svibnja 1942.)

³⁵ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1840, Deportacije iz logora u Capragu.

³⁶ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 448. 2458/41.

³⁷ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 444, 1216/41.

³⁸ Svećenik iz Donjih Kukuruzara Jefto Đ. Gajić u svojem iskazu Svetom arhijerejskom sinodu u Beogradu kaže da je iz njegove parohije izbjeglo dvadeset i tri osobe u Srbiju do prosinca 1941. (DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. – 1945., 1274 (BA-2), Iskaz Jefto Đ. Gajića, paroha iz Donjih Kukuruzara Svetom arhijerejskom sinodu 8. prosinca 1941.)

³⁹ DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. – 1945., 1249 (BA-2), Iskaz Mihajla Kotljarevskog, paroha iz Živaje Prečasnom crkvom sudu Eparhije gornjo-krlovačke u Beogradu 15. ožujka 1942.

⁴⁰ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 450, više dokumenata tiče se zapljene imovine Srpske pravoslavne crkve.

⁴¹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 443, 948/41.

⁴² DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. – 1942., 1277 (BA-1), Iskaz Branka Vignjevića, paroha iz Zrinskih Brđana, Visokoprečasnom arhijerejskom namjesniku u Vladimirovcima 30. studenog 1941.

⁴³ AS, Komesarijat za izbeglice i preseljenike Ministarskog saveta Milana Nedića, fascikl 11, br. 61/1941.

⁴⁴ HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, ZH, kutija 470, 37118-37179/45.

⁴⁵ Đ. ZATEZALO, *Jadovno : zbornik dokumenata*, knjiga I-II, 420-421.

⁴⁶ DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. – 1945., 1236 (BA-2), Iskaz Mladena Ostojića, paroha iz Žirovca Svetom arhijerejskom sinodu 5. prosinca 1941. Iz njegove je parohije navodno u Srbiju prebjeglo između 20 i 30 osoba. Dakako, ti prebjeci nisu bili organizirani. Ostojić je izvještaj podnio i mitropolitu Josifu 5. srpnja 1941 (DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. – 1945., 1256 (BA-2), Iskaz Mladena Ostojića, paroha iz Žirovca Njegovom Visokopreosveštenstvu Mitropolitu Gospodinu Josifu 5. srpnja 1941.).

⁴⁷ Od pravoslavnih hramova nabrojanih iseljenih svećenika za vrijeme Drugog svjetskog rata ostali su sačuvani tek hramovi u Buzeti, Blinji, Žirovcu, Rujevcu, Javnici, Dvoru i Majskim Poljana, dok su hramovi u Čemernici, Perni, Boviću, Kirinu, Slavskom Polju, Vrginmostu (Pješčanici), Petrinji, Starom Selu, Dubici, Hajtiću, Šegestinu, Ljubini u

potpunosti uništeni, a hramovi u Obljaju, Zrinskim Brđanima, Dragotini i Bačugi teško oštećeni.

⁴⁸ DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. – 1945., 4251 (BA-2), Iskaz Jovana Rajačića, paroha iz Hrvatske Kostajnice Svetom arhijerejskom sinodu 11. rujna 1941

⁴⁹ DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. – 1945.

⁵⁰ Poimenične popise iseljenih vidi u: F. ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, priložen cd.

⁵¹ Još je samo na području kotara Kostajnica bilo iseljavanja preko logora Caprag, ali tih je iseljenika bilo vrlo malo. Na jednom nepotpunom popisu pronašao sam imena 23 osobe iseljene s područja kotara Hrvatska Kostajnica. Među tim imenima nalazili su se i iseljeni pravoslavni svećenici (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1776, Popisi iseljenih Srba po kotarevima). Iseljavanja su poduzeta u kolovožu, a popis inventara njihovih kuća nalazi se u HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 469.

⁵² Srbi su iseljeni iz petrinjskih sela: Nebojan, Blinja, Glinjska Poljana, Moštanica, Petkovic, Gora, Slana, Strašnik, Staro Selo, Mlinoga, Sunja, Velika Gradusa, Drljače, Blinjski Kut, Bestрма, Mađari, Četvrtkovic, Jabukovac, Petrinjci, Cepeliš, Kinjačka, Vukoševac i Radonja Luka (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1776, Deportirani Srbi po kotarevima).

⁵³ Toga je dana u logor u Capragu pristiglo 14 osoba s područja Starog Sela i grada Petrinje. Dana 13. srpnja u gradu Petrinji uhapšene su 73 uglavnom imućnije osobe, ako je suditi po njihovim zanimanjima. Sljedećeg dana uslijedilo je hapšenje na području Blinje i okolice (53 osobe, među kojima su istaknuti obrtnici, mlinari, trgovci, učitelji i bogatiji seljaci). Istoga dana pohapšeno je i 117 Srba na području općine Gora. Uhapšeno je i pet osoba koje su imale prebivalište izvan tih naselja, ali su bili porijeklom iz kotara Petrinje (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1840, popis deportiranih iz logora Caprag). Spomenuti Srbi iz Blinje i Gore zavedeni su u logoru Caprag 14. i 15. srpnja. Neki od uhapšenih pušteni su prije dolaska u logor. Dakle, u dva dana, 14. i 15. srpnja 1941. u logor u Capragu je sprovedeno 215 Srba s područja općine Jabukovac, općina Sunja, Gradusa i Blinja te grada Petrinje (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, knjiga 465, Logor Sisak, stanje logora I, 10. srpnja – 25. kolovoza 1941). Dana 14. srpnja u logor je pridošlo 105 osoba s područja kotara Petrinja, a 15. srpnja još 110). Od onih koji su sprovedeni u logor Caprag 10. 14. i 15. srpnja, iseljene su u Srbiju već narednih dana čak 224 osobe.

⁵⁴ HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, ZH, kutija 471, 37227–37314; DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-u 1941–1945, 1247 (BA-2), Iskaz Dušana Klipe, paroha iz Starog

Sela Visokoprečasnom pravoslavnom arhijerejskom namjesništvu u Beogradu 15. svibnja 1942.

⁵⁵ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1848, Popis deportiranih u logor Požega.

⁵⁶ Iz logora Požega u Srbiju je 6. kolovoza deportirano 546, 9. kolovoza 16, 18. kolovoza 11, 28. rujna 7 te 6. listopada jedna osoba (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1848, Popis deportiranih iz logora Požega u Srbiju).

⁵⁷ DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-u 1941–1945, 1271 (BA-1), Iskaz Stevana Kovjanića iz Blinje Visokom prečasnom arhijerejskom namjesništvu 14. svibnja 1942. Dana 1. kolovoza ih je preko logora Caprag iz kotara Petrinja iseljeno 19, 7. kolovoza 208, 10. kolovoza 4 osobe, 16. kolovoza 5 osoba (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1841, Popis iseljenika iz logora Caprag; HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1848, Popis deportiranih iz logora Požega u Srbiju).

⁵⁸ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 456, 5258/41.

⁵⁹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 460, 6554/41.

⁶⁰ Srbi iz Siska i okolice deportirani su u Srbiju u pet navrata: 1. kolovoza (14 osoba), 4. kolovoza (25 osoba), 7. kolovoza (66 osoba), 10. kolovoza (29 osoba) i 25. kolovoza (2 osobe). Preko logora u Požegi prisilno su iseljena 6. kolovoza 4 Siščana (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1841, Popis iseljenika iz logora Caprag; HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1848, Popis deportiranih iz logora Požega u Srbiju).

⁶¹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 454, 4524/41.

⁶² HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 491, 10620/41.

⁶³ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 495, 19538/41.

⁶⁴ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 546, 36530/41.

⁶⁵ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 491.

⁶⁶ O vjerskim prijelazima na Baniji vidi više u tekstu Filipa Škiljana u ovom zborniku, str. 371–391.

⁶⁷ Svi iskazi dani Komesarijatu za izbeglice i preseljenike koji se tiču kotareva na Baniji nalaze se u AS, Komesarijat za izbeglice i preseljenike Ministarskog saveta Milana Nedića, fascikl 11.

⁶⁸ HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, ZH, kutija 470, 37118–37179/45.

⁶⁹ DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. – 1942., 1197 (BA-1), Iskaz Jove Meandžija iz Majskih Polja-

na sastavljen u Komesarijatu za izbeglice i preljenike u Beogradu 30. rujna 1942.

⁷⁰ HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, ZH, kutija 470, 37118-37179/45.

⁷¹ AS, Komesarijat za izbeglice i preseljenike Ministarskog saveta Milana Nedića, fascikl 11, br. 137/1941.

⁷² HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, ZH, kutija 470, 37118-37179/45.

⁷³ HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, ZH

⁷⁴ Naime, prema popisu koji je načinila Kotarska oblast u Vrginmostu do 15. srpnja iz kotara je bilo iselilo 11 obitelji. Od toga ih je pet bilo pravoslavnih svećenika i njihovih obitelji, a ostalo su bili bogati pojedinci (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 443, 947/41).

⁷⁵ DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941.–1942., 1369 (BA-1), Jelena Kopač (Gornja Čremušnica, Vrginmost), Iskaz sastavljen u Komesarijatu za izbeglice i preseljenike u Beogradu 31. srpnja 1943.

⁷⁶ U Državnom arhivu u Karlovcu nalaze se brojne kopije iskaza preseljenika i izbeglica iz fonda Komesarijata za izbeglice i preseljenike Ministarskog saveta vlade Milana Nedića koji se u originalu nalazi u Arhivu Srbije u Beogradu. Iz tih se kopija vidi da su iskaze 1941. pretežno dali pravoslavni svećenici, organizirano iseljeni, a da su iskaze 1942. i 1943. davale osobe koje nisu organizirano iseljene, nego su uz pomoć podmićivanja i prijateljskih veza stigli sretno do Beograda.

⁷⁷ Koljanin u tekstu iznosi i brojku od 426 domaćinstava sa 3.703 člana koji su iseljeni te se za podatak zahvaljuje S. D. Miloševiću. Međutim, i sam smatra da je taj podatak pogrešan. Milan KOLJANIN, „Izbeglice iz Gline u Srbiji 1941. – 1945.„ u: *Glina – glinski kraj kroz stoljeća*, ur. Drago ROKSANDIĆ i Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Glina 1988., 366.

⁷⁸ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 448, 2463/41.

⁷⁹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 451, 3405/41.

⁸⁰ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 450, 3113/41.

⁸¹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 450, 3144/41.

⁸² HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 450, 3097/41.

⁸³ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 450, 3098/41.

⁸⁴ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 471, 10078/41.

⁸⁵ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 481, 14090/41.

⁸⁶ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 501, 21520/41.

⁸⁷ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 454, 4329/41.

⁸⁸ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 486, 16516/41.

⁸⁹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 454, 4505/41.

⁹⁰ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 489, 17553/41.

⁹¹ Slobodan D. MILOŠEVIĆ, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd 1981., 177–183.

⁹² HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 449, 2943/41.

⁹³ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 454, 4378/41.

⁹⁴ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 497, 20045/41.

⁹⁵ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 450, 3257/41.

⁹⁶ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 473, 10991/41.

⁹⁷ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 498, 20453/41.

⁹⁸ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 514, 27745/41.

⁹⁹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 454, 4330/41.

¹⁰⁰ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 499, 21116/41.

¹⁰¹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 488, 17218/41.

¹⁰² Ivan BALTA, „Kolonizacija istočne Hrvatske u Drugom svjetskom ratu“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 2, Zagreb 2001., 387–408.

¹⁰³ Prema spisima dostupnim u Arhivu Republike Slovenije u Ljubljani na područje Petrinje nastanjeno je znatno manje Slovenaca – svega 166 osoba. U Arhivu Republike Slovenije čuva se i dokumentacija za kotar Vrginmost gdje su nastanjena prema poimeničnim popisima 104 Slovenaca, od kojih su 59 nezaposleni (svi su nastanjeni u Topuskom). Na području Kostajnice nastanjena su 43 Slovenaca, od čega 34 nezaposleni svi na području Živaje, Dubice, Cerovljana i Hrvatske Kostajnice. Moguće je da popisi koji se čuvaju u Arhivu Republike Slovenije nisu konačni ili da su rađeni prije konačnog nastanjivanja Slovenaca na Baniji (ARS, Urad za podržavljeno lastnino NDH, kutija 4).

¹⁰⁴ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 504, 22697/41. Prema planu općinskih poglavarsta-

va u Sunji, Blinji i Gori Slovenci su u ovim općinama trebali biti raspoređeni u ovim selima: Drljače 170, Greda 10, Petrinjci 100, Radonja Luka 50, Sunja 40, Glinska Poljana 69, Gorske Mokrice 3, Nebojan 44, Pecki 23, Slana 17, Stražnik 10, Blinja 21, Moštanica 33, Petkovac 19 i Stražbenica 4. (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1776, Slovenci u NDH). Iz jednog drugog dokumenta vidljivo je da je 24. srpnja na područje kotare Dvor dopraćeno 203 Slovenca. Okolnosti ovog dolaska Slovenaca i njihova sudbina nisu vidljivi iz ovog dokumenta (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1776, Slovenci u NDH).

¹⁰⁵ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 500, 21348/41.

¹⁰⁶ ARS, Urad za podržavljeno lastino NDH u Zagrebu, kutija 9, 16543/41.

¹⁰⁷ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 515, 28201/41.

¹⁰⁸ DAK, Zbirka memoarskog gradiva o NOB-i 1941. – 1945., 1243 (BA-2), Iskaz L. Čavića, paroha iz Vukoševca Svetom arhijerejskom sinodu 10. prosinca 1941.

¹⁰⁹ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, kutija 65, 66, 67, 77, 84, 86. Podrobno o tome vidi u: F. ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*.

¹¹⁰ Đuro ZATEZALO, *Radio sam svoj seljački i kovački posao – svjedočanstva genocida*, Zagreb 2005., 123-125.

¹¹¹ *Spomini in pričevanja*, Ljubljana 2003., 406-409.; Đ. ZATEZALO, *Radio sam svoj seljački i kovački posao – svjedočanstva genocida*.

¹¹² Ponekad su se Srbi vraćali na svoja imanja i iz Srbije. O tome svjedoči slučaj iz Velike Graduse, gdje se vratilo do kraja listopada šest Srba iseljenih u kotar Oplenac u Srbiju (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 520, 31880/41).

¹¹³ O tome da je naseljenicima u novi prostor bilo izuzetno teško svjedoči činjenica da je jedan veliki broj kolonista zahtijevao prije kraja rata da se vrate svojim kućama. U fondu Zavoda za kolonizaciju NDH, kutija 92 postoji niz molbi za vraćanje kućama zbog „partizanskih akcija“. I Milan Koljanin u svojem tekstu navodi činjenicu da su tri naseljene obitelji u Donjem Selištu morale napustiti već 1942. svoje nove kuće zbog konstantnih partizanskih napada. (M. Koljanin, „Izbjeglice iz Gline u Srbiji 1941–1945.“, 366). Prema Zavodu za kolonizaciju NDH u kotaru Glina bilo je nastanjeno 7 koloniziranih obitelji (6 u Donjem Selištu i 1 u Ravnom Rašću). Podatke odkuda su te obitelji nastanjene i kada su nastanjene nisam uspio pronaći (HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, kutija 86).